

ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ ЯК КЕРОВАНОГО ПРОЦЕСУ ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ УЧНЯ

Проаналізовано педагогічне спілкування як керований процес особистісного розвитку учня, розкриті функції спілкування. Автор виокремлює етапи педагогічного спілкування, визначаючи провідну роль педагога на кожному з етапів як запоруку особистісного розвитку вихованців.

Ключові слова: комунікація, спілкування, комунікативна компетентність, педагог, особистість учня.

Постановка проблеми. Життя та розвиток кожної людини не мислиться без взаємодії з іншими, суспільством та навколишнім світом. Спілкування є невід'ємним елементом буття людини, воно є «природним способом існування людини» [1, с. 113]. Особливо важливу роль виконує процес спілкування в педагогічній діяльності, де з його допомогою відбувається навчальний та виховний процес. Проблема педагогічного спілкування набуває особливої актуальності в умовах сучасного розвитку суспільства та пов'язується з гуманістичними тенденціями нової парадигми освіти.

Стан дослідження. У науковій літературі широко досліджені складові педагогічного спілкування, зокрема активно вивчаються: процеси сприймання і розуміння в системі «вчитель-учень» (О.О. Бодальов, С.В. Кондратьєва); закономірності формування у педагога комунікативних умінь і навичок (В.А. Кан-Калік, Г.О. Ковальов, А.Б. Добрович, О.М. Коропецька); система активного соціально-психологічного навчання і комунікативного тренінгу (Л.А. Петровська, Т.С. Яценко, Л.П. Овсянецька); комунікативна компетентність учителя (Ю.М. Ємельянов, І.А. Комарова, Х.А. Василюшин). Водночас, проблема організації педагогічного спілкування ще недостатньо розкрита у вітчизняних психолого-педагогічних дослідженнях саме з точки зору його впливу на особистісний розвиток учня.

Мета статті – виявити особливості педагогічного спілкування як керованого процесу особистісного розвитку школяра.

Виклад основних положень. Цілком очевидно, що комунікація відбувається не лише на вербальному рівні. Набагато більше інформації передається в процесі спілкування через невербальні засоби, такі як жести, міміка та навіть на підсвідомому рівні. «При цьому допускається, що підсвідоме спілкування адресується безпосередньо підсвідомості того, хто сприймає інформацію і веде до її нагромадження» [3, с. 454].

Комунікація на підсвідомому рівні зумовлює особливий вплив не тільки того, про що співрозмовник говорить, а й того, як він про це говорить. У процесі такого спілкування рецепієнт сприймає на підсвідомому рівні внутрішні переконання співрозмовника до того, що є об'єктом обговорення і загалом до тих цінностей, які вихователь на словах відстоює. Особливістю такого спілкування є те, що рецепієнт сам роздобуває для себе інформацію, на відміну від вербального спілкування, де інформація подається порівняно чітко і однозначно. Щоб могли якнайточніше відчути позицію вихователя та відкодувати інформацію, яку він намагається донести до учня, самому рецепієнту необхідно мати уже сформовані власні орієнтації. Інформація, передана в такий спосіб, є для вихованця особливо переконливою. Визначальним критерієм особи вихователя у передачі інформації в такий спосіб є його правдивість і щирість. Саме завдяки цим його характеристикам уможливорюється його позитивний вплив на учня.

Особливе місце в переліку різних видів комунікації посідає педагогічне спілкування. На думку видатного російського психолога О. Леонтьєва, під педагогічним спілкуванням розуміють професійне спілкування вчителя з учнем на уроці і в позаурочний час (у процесі навчання і виховання), що має визначені педагогічні функції і спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, а також на іншу психологічну оптимізацію навчальної діяльності і стосунків між педагогом та учнем [6, с. 326]. Також під педагогічним спілкуванням розуміють систему «соціально-психологічної взаємодії між учителем та учнем, спрямовану на створення оптимальних соціально-психологічних умов для спільної діяльності» [4, с. 34].

«Спілкування – це взаємодія двох чи більше людей, яка полягає в обміні інформацією пізнавального або афективно-оцінного

характеру». Відтак спілкування включає в себе обмін інформацією між суб'єктами, вироблення спільних рішень, сприймання та розуміння людьми позицій одне одного. «Спілкування – одна з форм взаємодії людей у процесі їхньої діяльності» [7, с. 112].

Процес комунікації є цілеспрямованим, тому можемо говорити, що до структури спілкування входить зміст, мета та засоби спілкування. Змістом спілкування є сама інформація, що передається від особи до рецепієнта. Метою процесу комунікації є «задоволення не лише біологічних потреб, як у тварин, а й багато інших: соціальних, культурних, пізнавальних, творчих, потреб інтелектуального зросту, морального і професійного розвитку» [5, с. 137]. Також метою педагогічного спілкування є «підвищення рівня міжособистісних стосунків в реальному колективі учнів» [6, с. 329].

До засобів спілкування належать всі ті компоненти, за допомогою яких відбувається передача інформації. «Засоби спілкування можна визначити як способи кодування, передачі, перероблення і розшифрування інформації, що передається в процесі спілкування» [7, с. 138].

Педагогічне спілкування є надзвичайно потужним засобом передачі не лише навчального матеріалу, а й змісту об'єктивно позитивних моральних норм та цінностей та віри в їхню істинність. Цей вид спілкування можна назвати універсальним інструментом виховання.

За допомогою спілкування людина утверджує себе в житті, розвиває свою особистість, впливає на оточення та, водночас, сама потрапляє під вплив ззовні: «Ми невидимими путами пов'язані зі світом, що довкола нас... Хочемо того чи ні, всі ми є частинкою суспільства, воно впливає на нас, ми – на нього» [3, с. 99]. Тому «ефективне педагогічне спілкування завжди спрямоване на формування позитивної Я-концепції особистості, на розвиток в учня впевненості в собі, в своїх силах, в своєму потенціалі» [6, с. 328].

«У своєму спілкуванні виховник не повинен переходити межі міри впливу» [3, с. 454], тобто не накидати вихованцю свої погляди. Грубе нав'язування власної позиції «приглушує власну самовиховну ініціативу, зачіпає почуття гідності й нерідко спричинює опір». Найбільш ефективним підходом до виховання буде створення таких умов, коли учень сам «відчитає» в інформації, що

Йому подає вихователь, його погляди, а відтак самостійно й осмислено зможе їх для себе взяти і прийняти як свої.

До структури педагогічного спілкування входять основні чотири етапи, зокрема: моделювання педагогом майбутнього спілкування, або прогностичний етап, на якому вихователь планує й прогнозує зміст, структуру та засоби, які використовуватиме в процесі комунікації; «комунікативна атака», що передбачає завоювання педагогом ініціативи, встановлення емоційного і ділового контакту з вихованцем; «керування спілкуванням», під час якого відбувається передача інформації від вихователя до учня, аналіз цієї інформації, взаємооцінка співрозмовників; «аналіз спілкування» або етап самокоригування, на цьому етапі педагог повинен поглянути критично на те, як він організував процес спілкування з учнем, порівняти мету, засоби з результатами взаємодії, а, врахувавши усі позитиви і негативи, моделювати подальше спілкування [4, с. 443].

Педагогічне спілкування поєднує комунікативні, інтерактивні та перцептивні процеси в системі «вчитель-учні». Перцептивний аспект педагогічного спілкування характеризує здатність учителя адекватно, неупереджено і точно сприймати особистісні якості та конкретні вчинки учнів, тонко відчувати їх мотиви, переживання, розуміти їх індивідуальні та вікові особливості.

Перцептивна функція спілкування полягає у виробленні суб'єктом комунікації образу іншої людини. Дивлячись на співрозмовника, його поведінку, одяг, зовнішні особливості, починаємо розуміти його психологічні риси. У психології цей феномен сприйняття особою іншого індивіда називається соціальною перцепцією. «Прагнучи пізнати, зрозуміти іншу людину, суб'єкт спілкування прагне скласти уявлення про її думки, наміри, здібності, переживання, відносини, що зв'язують між собою суб'єктів спілкування». Особливо в процесі виховання ця функція спілкування є дуже важливою. Педагог починає сприймати вихованців та повинен відчитувати, як учні сприймають його. Це необхідна умова налагодження ефективної взаємодії. Якщо вихователь розуміє, як його сприймають учні, то він може відповідно реагувати [2, с. 64–65].

Інтерактивна складова комунікативної компетентності вчителя виявляється у способах і прийомах виховного впливу на учнів, у тактиці та стратегії організації педагогічної взаємодії. Інтеракти-

вне спілкування пов'язане з організацією спільної діяльності людей, їхньої взаємодії (інтерації) [1, с. 136]. Під час виховного процесу важливо не просто налагодити обмін інформацією, а й виробити спільну стратегію, техніку взаємодії, щоб організувати спільну діяльність. Інтерактивне спілкування передбачає «досягнення взаєморозуміння, докладання спільних зусиль для подальшої організації спільної діяльності, в кінцевому результаті якої зацікавлені партнери» [4, с. 142].

Комунікативний аспект педагогічного спілкування характеризує інформаційно-сміслову сторону педагогічної взаємодії, тобто здатність учителя чітко, зрозуміло і грамотно висловлювати свої думки і почуття, володіти лексичним багатством мови, вербальними і невербальними засобами інформаційного впливу на учнів [2, с. 64–65].

Комунікативна сторона спілкування проявляється насамперед в обміні інформацією, тому цю сторону часто називають інформаційно-комунікативною [1, с. 135]. Для повноцінного існування комунікації необхідно, щоб існував відправник інформації (джерело), сама інформація та реципієнт (одержувач). «Схематично комунікація може бути представлена як інтерсуб'єктний процес ($S = S$), як суб'єкт-суб'єктні стосунки активного обміну інформацією, під час яких спільно досягається предмет спілкування» [5, с. 139].

Специфіка процесу обміну інформацією полягає в активній взаємодії між джерелом інформації та реципієнтом, відбувається не просто рух інформації, а обмін, «інформація не просто передається, а й формується, уточнюється, розвивається» [5, с. 139]. При цьому обміні інформацією відбувається також і вплив на поведінку співрозмовника. Важливо, щоб співрозмовники володіли однаковою, чи принаймні подібною системою кодування та декодування інформації, щоб не виникало непорозумінь та бар'єрів.

Під час комунікативного процесу використовуються декілька форм передачі інформації. Перший спосіб – це вербальна комунікація, при якій найбільше використовується мовлення як усне, так і письмове. Відтак активно задіяна паралельно з вербальною і невербальна комунікація. Вона вносить доповнення до сказаного, надає йому певних відтінків. Учені вважають, що під час спілкування слова доносять лише 7% інформації, звуки та інтонація – 38%,

невербальна взаємодія – 55%, за іншими дослідженнями невербальній комунікації відводять 80% передавання інформації [5, с. 140].

Виховний процес характеризується постійним розвитком, який не позбавлений невдач та помилок з боку як вихователя, так і учня. Відтак з боку педагога можливе виникнення негативної реакції як відповіді на порушення дисципліни учнем. У цій ситуації вихователь схильний бачити в особі учня лише той негативний акт, що на цей момент найбільше привертає його увагу, опускаючи цілісне бачення особистості вихованця. Тому «віра в людину – це здатність завжди за негативним вчинком, навіть негативною рисою, бачити в ній позитивне. А звідси і здатність завжди і всюди спрямовувати наше спілкування не стільки проти зла в людині (іноді треба «недобачати його»), скільки на розвиток, на розкриття всього кращого в ній» [4, с. 455]. У висловленні довіри до вихованця є насправді великий виховний момент, адже відчувши довіру вихователя до себе, учень обов'язково прихилиться до нього і буде намагатися виправдати довіру.

Протилежністю до довіри в стосунках між учнем і вчителем є підозра. «Це – найгірший урок, який виховник може дати своєму вихованцеві, людина – іншій людині» [4, с. 456]. Підозра може стосуватися різних речей, але в своїй суті промовисто засвідчує перед вихованцем недовіру з боку учителя. «І якщо віра в добро зміцнює і активізує сумління дитини, спонукає її саму засуджувати свій вчинок, то чиясь підозрілість утверджує в ній антисумління, бо діє чинник самозахисту, і це підводить вихованця до думки, що кається немає сенсу» [4, с. 457].

Межує з підозрінням почуття сумніву педагога до свого вихованця. Часто вихователь із упередженням ставиться до учня. Вихователь не дивиться на особистість свого вихованця, яким він є, а дивиться на нього в негативному аспекті, ким би він міг потенційно стати. «Очевидно, що такі надмірні, набридливі застороги проти злочину майже напевно приведуть дитину до нього. Бо це теж недовіра, неповага, погляд на людину через окуляри зла» [4, с. 456].

Також потрібно приймати реальний стан речей об'єктивно. Якщо вихованець не є ідеальним, то це потрібно сприйняти і прийняти його таким, яким він є. Віра в вихованця повинна спонукати

педагога працювати на зформування навіть із «важкого» учня доброї особистості. Вихователь повинен навіювати учню віру в себе, здатність до позитивного розвитку, до прогресу.

Людина дуже часто стає такою, якою її бачать або хочуть бачити люди, що її оточують. Звідси – підтвердження тези: якщо ми добре думаємо про дитину, то це служить головної меті виховання. Вихователь зобов'язаний постійно добре думати про свого вихованця. Маючи це на увазі, В. Сухомлинський стверджував, що єдиною рушійною силою виховання є прагнення бути добрим.

Важливим елементом педагогічного спілкування є духовний контакт педагога з вихованцем. Учень потребує спілкування з такою людиною, від якої міг би черпати позитивні цінності для своєї власної душі.

Без такого контакту виховання неможливе. Проте бажання духовного контакту з боку однієї сторони і відсутність цього бажання в іншій зводить нанівець прагнення повноцінного педагогічного спілкування. «Спілкування душ розвивається успішно, якщо люди не побоюються один одного».

Слід згадати, що поняття духовного спілкування не завжди сприймається позитивно, адже воно, на думку деяких педагогів, суперечить «ортодоксальним» принципам поняття виховання: «прагнення наставляти, повчати, керувати, пояснювати і т. ін., що не відповідає ідеалам свободи, рівності та братства. Духовне спілкування не узгоджується з владою виховника над вихованцем» [3, с. 457–458].

Розрізняють механізми педагогічного спілкування, що допомагають усвідомити себе через інших, тобто через те, як мене сприймають інші.

До цих механізмів належать:

– ідентифікація; це явище за своєю сутністю є уподібненням, тобто механізмом взаєморозуміння, усвідомленим чи неусвідомленим уподібненням себе іншій людині [1, с. 137];

– емпатія; це властивість індивіда до співпереживання. Розуміння емоційного стану співрозмовника, входження в цей стан, пережиття ідентичних емоцій;

– рефлексія; під цим явищем розуміється усвідомлення людиною; як її сприймає співрозмовник;

– стереотипізація; це «класифікація форм поведінки й інтерпретація їх причин шляхом віднесення до явищ, що вже відомі, чи здаються відомими, тобто такими, що відповідають соціальним стереотипам» [1, с. 137].

Висновки. Структура педагогічного спілкування вчителя і учня включає основні чотири етапи: 1) прогностичний етап, на якому вчитель планує й прогнозує зміст, структуру та засоби, котрі використовуватимуть в процесі комунікації; 2) етап «комунікативної атаки», що передбачає завоювання педагогом ініціативи, встановлення емоційного і ділового контакту з вихованцем; 3) етап «керування спілкуванням», під час якого відбувається передача інформації від учителя до учня, аналіз цієї інформації, взаємооцінка співрозмовників; 4) етап «аналізу спілкування» або етап самокоригування, на цьому етапі вчитель здійснює корегування своїх впливів, поведінки, враховує всі позитивні й негативні аспекти.

Педагогічне спілкування вчителя і учня, як керованого процесу особистісного розвитку школяра, поєднує комунікативні, інтерактивні та перцептивні сторони. Перцептивний аспект педагогічного спілкування характеризує здатність учителя адекватно, неупереджено і точно сприймати особистісні якості та конкретні вчинки учнів, тонко відчувати їх мотиви, переживання, розуміти їх індивідуальні та вікові особливості. Інтерактивна складова комунікативної компетентності вчителя виявляється у способах і прийомах виховного впливу на учнів, у тактиці та стратегії організації педагогічної взаємодії. Комунікативний аспект педагогічного спілкування характеризує інформаційно-сміслову сторону педагогічної взаємодії, тобто здатність учителя чітко, зрозуміло і грамотно висловлювати свої думки і почуття, володіти лексичним багатством мови, вербальними і невербальними засобами інформаційного впливу на учнів.

Важливими особливостями педагогічного спілкування, як керованого процесу особистісного розвитку школяра, є завоювання вчителем довіри в учнів, довірливе ставлення самого вчителя до учнів, установлення між ним і учнем духовного, емоційного та інтелектуального контакту, реальна турбота про учня, участь у розв'язанні проблем учня та ін.

Саме тому подальшого дослідження потребують визначення бар'єрів міжособистісного спілкування у педагогічній діяльності та пошуку шляхів для їх подолання.

1. Бандурка М. Основи психології і педагогіки: підручник / М. Бандурка, В. Тюріна, О. Федоренко. – Харків, 2003. – 298 с.
2. Василюшин Х.А. Комунікативна компетентність вчителя в роботі з сором'язливими дітьми / Х.А. Василюшин // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2006. – № 2. – С. 64–72.
3. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посібник / О. Вишневецький. – К., 2008. – 562 с.
4. Волкова Н. Педагогіка: посібник / Н. Волкова. – К.: Альма матер, 2003. – 486 с.
5. Психология и педагогика: учебное пособие / под ред. А. Бодалева, В. Жукова. – М., 2002. – 384 с.
6. Реан А. Психология и педагогика / А. Реан, Н.Бордовская, С. Розум. – СПб.: Питер, 2008. – 432 с.
7. Серьожникова Р. Основи психології і педагогіки: навчальний посібник / Р. Серьожникова, Р. Пархоменко, Л. Яковичка. – К.: Знання, 2003. – 319 с.

Ковальчук З.Я. Организация педагогического общения как управляемого процесса личностного развития ученика.

Проанализировано педагогическое общение как управляемый процесс личностного развития ученика, раскрыты функции общения. Автор определяет этапы педагогического общения, подчеркивая ведущую роль педагога на каждом этапе как основу личностного развития воспитанников.

Ключевые слова: коммуникация, общение, коммуникативная компетентность, педагог, личность ученика.

Kovalchuk Z.Ya. Organization of Pedagogical Intercourse as the Guided Process of Personal Development of a Student.

Pedagogical intercourse as the guided process of personal development of a student, and intercourse functions are analysed in the article. An author distinguishes the stages of pedagogical intercourse, defining the leading role of a teacher on each of the stages as a mortgage of personal development of pupils.

Key words: communication, intercourse, communicative competence, teacher, personality of a student.

Стаття надійшла 10 жовтня 2011 року

